

УДК 141.3

СТЕПАНОВ ВЯЧЕСЛАВ,*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціально-політичних і правових наук
Донбаського державного педагогічного університету, м. Слов'янськ***БОРОДІН АРТЕМ,***Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ*

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ МОВЛЕННЯ В МІСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ МЕХТІЛЬДИ МАГДЕБУРЗЬКОЇ

У статті досліджується містична рефлексія мовлення у творі Мехтільди Магдебурзької "Струменіюче світло Божества". Позиція мовця в містичному дискурсі твору є позицією суб'єкта містичного союзу, який завжди тримає феноменологічну дистанцію між власним "Я", оточуючим світом та Богом. Встановлено, що містична релігійна література поєднує філософську рефлексію з ліричним натхненням.

Ключові слова: феноменологія; мовлення; містицизм; суб'єкт; суб'єктивність; літургія; структура.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Актуальність дослідження феноменологічних та дискурсивних аспектів містичного філософування визначена двома причинами. По-перше, містична метафізика розробляє низку концептуальних засад, які завдяки власному синкретизму й на сьогодні зберігають питомий світоглядний потенціал. По-друге, зміщення дослідницької уваги з магістрального теологічно-філософського дискурсу до більш гнучких та еклетичних маргінальних концептуальних формацій середньовічної інтелектуальної культури є необхідним задля побудови детальної генеалогії ідей та нарративних форм, які визначили еволюцію західноєвропейської філософської думки.

У філософському процесі останніх років виразно простежується тенденція до посилення дослідницької уваги до маргіналізованих аспектів свідомості людини: ірраціоналізму, езотерики, містики. Увага фокусується на так званих містичних практиках, спрямованих на досягнення індивідом єднання з Абсолютом. Але зміст поняття "містична практика" не є досить прозорим та однозначним. Будь-яка культурна формація передбачає набір форм, жанрів діяльності, спрямованої на кореляцію зі сферою "внутрішнього світу" людини, людським "Я", людською особистістю. М. Фуко влучно визначив види такої діяльності "практиками себе", які детермінують процес суб'єктивації індивіда. Серед цих практик особливе місце посідають мовленнєві практики, діалектично прив'язані до певних нарративних комплексів.

Аналіз наукових досліджень. У межах українського філософського простору можна простежити лінію дослідження містицизму в діахронічному історико-філософському зрізі. Релігійна містична література є сутнісно спорідненою з філософським мисленням і сприймається в рефлексивній літературі як дотичний до філософування модус думки. Ключовою для історичної ідентифікації дискурсу Мехтільди Магдебурзької є праця Р. Гуревича [4], яка підготувала перше російськомовне видання трактату німецької візіонерки. Узагальнений аналіз філософського змісту трактату віднаходимо в працях Ю. Шабанової [6], яка досліджує містицизм як форму трансперсональної метафізики. Основи вивчення кореляції між філософськими та літературними

нарративами на матеріалі середньовічної культури розроблені зарубіжними вченими В. Віетгауз [3] та Ж. Ллойд [2]. З літературної точки зору твір досліджено Н. Ганіною [1].

У вказаних дослідженнях акцент ставиться на експлікації змістових особливостей містичного дискурсу Мехтільди Магдебурзької. На цьому етапі актуальним постає завдання поглиблення уваги до структурних особливостей містицизму, розглянутого на рівні нарративної форми.

Мета дослідження полягає в тому, щоб виявити містичну феноменологію мовлення, імпліковану в тексті Мехтільди Магдебурзької "Струменіюче світло Божества".

Виклад основного матеріалу. Поставимо питання про духовний горизонт середньовічної людини, її досвід, про те, який був світ написаного й почутого слова, що постійно впливало на неї. Мається на увазі Біблія, екзегеза, літургія, застільне читання, проповідь, легенда. Поставимо питання й про те, яке образотворче мистецтво формувало її почуття (ікони, мініатюри, малюнки в рукописах, розписи в монастирях і церквах). На жаль, знайти прямі паралелі в образотворчому мистецтві, які б підходили до писання Мехтільди важко, бо більшість таких творів, які доступні сучасному досліднику, датуються після 1300 року. Однак такий вплив безсумнівно був, про що свідчать погляди Мехтільди. З набагато більшою певністю можна говорити про Біблію та літургію як про провідні елементи освіти й виховання Мехтільди. Вплив Біблії можна розглядати в декількох аспектах. Перший із них - загальнопсихологічний. З точки зору дитячої та юнацької психології, Біблія відіграла основну роль, вона залишала сліди в душі й почуттях дитини й підлітка і, діючи своєю образно-символічною системою, сприяла накопиченню того духовного, змістовного та естетичного "багажу", із якого середньовічна людина черпала всю свою решту життя. Опановуючи зміст Біблії, мирянин знаходив слова для вираження будь-яких ситуацій, починаючи із загальножиттєвих і закінчуючи духовними, світоглядними, що зачіпають проблему "останніх речей" - смерті, Страшного суду, раю й пекла. Існування такої образної мови живилося тисячолітньою традицією християнської екзегези - тлума-

ченням таємних сенсів, які стоять за кожним словом Святого Письма.

Інший, не менш важливий у нашому випадку аспект полягає в прямому зв'язку Біблії й провидіння. Цей зв'язок виражається в декількох напрямках. По-перше, Старий і Новий Заповіти повідомляють про численні провидіння, тому в Мехтільди, як і в багатьох інших мистиків, уже з дитинства могло сформуватися чітке уявлення про те, що провидіння - це типова форма божественного повідомлення людині. По-друге, зображення біблійних видінь могло її вразити надзвичайно широким розмаїттям як самого досвіду провидців, так і форм видінь. Крім того, у Біблії детально описані явища духовного, психологічного й фізичного характеру, які супроводжують провидіння. Усе це створює передумови для розгляду старозавітної й новозавітної традиції як справжньої школи візіонерського досвіду, що містить цілий ряд моделей видінь.

У впливі Біблії як елементу освіти й виховання Мехтільди особливий інтерес має механізм модифікації читацьких уявлень та їх переходу в імпульс, що стимулює виникнення видінь. Дія цього механізму така. Перша фаза - освоєння біблійного матеріалу шляхом вдумливого, уважного читання. Святе Письмо читалося неспішно, його текст осмислювався в процесі порівняння й медитації. Читання повинно було підвести до молитви й саме перетворювалося на молитву, тобто на діалог віруючого з Богом або небожителями. Друга фаза безпосередньо йшла за першою, це ідентифікація читача з прочитаним: образи Писання лише входили у власне образне мислення візіонера, а потім несподівано об'єднувалися з пережитими ним проривами в трансцендентне. Вирішальну роль при цьому мав нормативний характер Писання; протягом усього середньовіччя воно слугувало масштабом, із яким містик підходив до своїх власних видінь. Третя фаза - перехід медитаційного розгляду Письма у видіння. Його основний імпульс - наслідування Христа. Містик хоче брати участь у земному житті Христа, бути свідком Його страстей, мученицької смерті й воскресіння. Четверта - остання фаза; містик не дотримується більше образів і сцен, заданих канонічною літературою; його власні бачення доповнюють біблійну традицію, розвивають її далі, заповнюють "порожні місця" або наділяють її зовсім новими рисами традиційного способу біблійного одкровення.

Висновки відомого історика релігії, які були зроблені на основі аналізу численних видінь мистиків, мають для нас важливе методологічне значення, бо окреслюють ту схему, у межах якої могли проходити формування й розвиток візіонерського обдарування Мехтільди Магдебурзької. Мабуть, подібним шляхом Мехтільда засвоювала зміст системи образів Пісень, що стала для неї не просто літературним тлом, а тією духовно-естетичною сферою, де протікало її справжнє життя. У тім горні помешканні Мехтільда проживала долю біблійної Нареченої; у тих емпіреях вона була свідком Благовіщення, народження немовляти Ісуса; звідти візіонерка Мехтільда відвідувала місця вічного блаженства й вічних страждань. Таким чином, витоки її мистичного сприйняття життя йдуть в дитинство, у перші уроки-настанови в Священному Письмі, отримані в батьківському домі.

Іншою важливою складовою частиною виховання Мехтільди, безсумнівно, була літургія. Літургія нерозривно пов'язана з Біблією. Письмо визначає теми проповідей, але літургія пропонує інший, колективний спосіб сприйняття цього матеріалу, бо її учасник споглядає, обмірковує й молиться разом з іншими, включаючись у

ритм загального релігійного почуття. Сам осередок - настінні розписи, неясне світло свічок, мерехтіння фарб і позолоти, спів псалмів - створює особливий, особистісно молитовний настрій і готує до центральної події літургії - зустрічі в таїнстві євхаристії із живим Богом. У такій атмосфері встановлюється особисте ставлення до Бога, будь-який пережитий і побачений образ стає "знаком присутності трансцендентної дійсності ... яка проявляє себе предметно і наявно" [4]. Літургія була для Мехтільди, як і для багатьох мистиків, зустріччю з тисячолітньою традицією церкви; з образами, що відображають стару, старозавітну релігійну свідомість; із християнською традицією у формі гімнів і проповідей, що йдуть від отців церкви, від їхнього мистичного й візіонерського досвіду.

Треба, однак, вказати на два важливих моменти. По-перше, за вісім століть існування середньовічної німецької літератури не залишалась застиглим монолітом, а переживала разом із суспільством певні зміни. Повільно, але неухильно змінювалось самоусвідомлення середньовічної людини, ідучи від "відстороненості" через довгий ряд конкретизації та індивідуалізації до того, що можна назвати "індивідуалізмом". Другий момент полягає в тому, що й саме "авторське саморозуміння" було відмінним, воно формувалося під впливом певних факторів. До таких належить жанр твору. У середньовічній літературі не було індивідуалізованого образу автора, який проявлявся б у кожному створеному ним творі, як це має місце в літературі Нового часу. У літературі тієї епохи виробився "жанровий образ" автора, який визначав "почуття автора": жанр проповіді або послання передбачав індивідуального автора, що було абсолютно не обов'язково для жанру літопису або повісті. Жанр "поетична система" діє за власними законами в межах певної традиції й визначає в німецькій літературі "голос автора".

"Відчуття суб'єктності" експліковане в наративному автореференті - відношенні людини до власного імені. Імені автора, як правило, немає (до середини XIII ст.) у поетичних світських творах, написаних латиною, офіційною мовою того часу. Немає вказівок на автора в різноманітних обробках героїчної народної поезії. У той же час у релігійних писаннях, які виникли за стінами монастирів, нерідко вказувалося ім'я автора. Це в першу чергу стосувалося творів "сповідального" жанру - автобіографічних записів, мемуарів (спогадів), листування. Спіраючись на традиції, закладені ще на початку V століття "Сповіддю" Августина, їхні автори прискіпливо вдивлялися в глибини власного "Я". Саме в тиші келії зароджувалася література, яка синтезувала християнську аскезу з ідеєю самопізнання. Тут з'явилися перші середньовічні автобіографічні описи, звідси велось листування, наповнене глибоким душевним спілкуванням, тут писалися спогади, узагальнюючі особистий, життєвий та духовний досвід.

Із середини XII ст. у руслі релігійної літератури набирають сили твори мистиків Христа, які намагалися дістати Істини, Бога через особистий досвід зустрічі з Ним. Очищаючи власну душу від тимчасових пристрастей та бажань, містик перетворював її на "амфору" та "житло" для Бога. Цей процес вимагав від нього глибокої зосередженості та самообмеження й був справжньою шкалою духовного самопізнання. Зрозуміло, що в рамках свого корпоративного часу містик вивчав не індивідуальну душу грішника, а людську природу в цілому. Але про цю колективну душу він висував судження глибоко, з "проникливою геніальністю".

За подобою земного життя Христа містик зазнав життєвих страждань, але в момент поєднання з Богом

любов винагороджувала його незбагненим блаженством. Найбільш інтенсивно процес духовного злиття відтворено в жіночій містиці. Жінки-містики ставили на перший план не ідею абстрактного Божества, як це мало місце в знаменитих містиків Бернара Клервоського, Бонавентури, Майстра Екхарта. У центрі жіночих містичних творів стоїть образ Христа, який прийняв людську подобу. Переживання містично осяяними жінками (Нареченими) зустрічі з Небесним Нареченим набувало в їхньому перекладі форми безпосереднього духовно-тілесного спілкування та надавало єднанню душі й Бога (духовного шлюбу) додаткового емоційно-психологічного забарвлення.

Яке ж ставлення має Мехтільда-автор до власної справи? Необхідно зауважити, що вона володіє письменництвом як ремеслом, користуючись вокабуляром, звичним для людини, яка пише та оцінює написане як усвідомлену дію. Використання Мехтільдою слів "schrift" та "buoch" є багатозначним. Вони означають як її власну книгу, так і Святе Писання, Біблію.

"Писання" має для Мехтільди яскраво виражений сакральний зміст, характерний для середньовіччя, яке сприймало письмо та читання під знаком Книги Книг, Священного Письма. Для неї писання є знаряддя Боже, яке служить для передачі Його послань. Їй добре відомий іконографічний мотив одкровення, втілення в образі Бога, який тримає розкрити книгу. Використовуючи цей образ, вона знаходить свій лаконічний та сміливий вираз і пояснює внутрішній зв'язок із Богом через книгу одкровення, записаних нею: Бог з'являється, тримаючи розкрити книгу "Світло Божества".

Отже, перед нами постає особистість, яка працює над книгою, яка усвідомлює предмет власних занять і труднощі, пов'язані з ними. Однак сказане нами є частково правильним, оскільки не враховує основоположних якостей особистості тієї епохи, про які ми згадували раніше, - закріпленість у певній системі ієрархії, орієнтованість на християнські цінності служіння. Саме перераховані ознаки "роблять" особистість впізнаваною в межах її епохи. Як же вони "описані" Мехтільдою?

Свій письменницький хист Мехтільда отримала "ззовні" від Бога. Покладання обов'язку писати прийшло у формі наказу - записати все, що вона бачила "очима душі" й чула "слухом свого вічного духу". Однак Сила Божественної Любові, яка підносила Мехтільду до вищих сфер, приносить також певні сумніви, вона відчула себе не гідною тієї Істини, що відкрилася їй у момент єднання з Богом. Її прохання доручити проголошення Божественної Істини "мудрим та вченим людям" викликало гнів Всевишнього, який вимагав від неї неухильного наслідування вказаного шляху.

Мехтільда живає для власної характеристики як автора широкий набір принизливих епітетів: вона і невчена, і грішна, і слабка духом та тілом. Принизлива характеристика автором самого себе - явище звичайне для середньовічної літератури взагалі. Але тим більш вона є притаманною автору-містику, який претендує на свою особливу істину, що проголошується від імені та за дорученням Бога в суспільстві, побудованому на одній істині.

На перший погляд, письменницький шлях Мехтільди досить традиційний, "відчуття авторства" узгоджується зі схемою, згідно з якою містик відчуває себе лише посередником між Богом і християнським світом, сприймає з його вуст Божественну Істину. Сам текст твору неодноразово підтверджує цей факт. На питання, розміщене в пролозі: книгу "створив" Він; Він дав назву книги; Він бере на себе повну відповідальність за її зміст і навіть більше - за кожне слово. Здається, що питання

про авторство Мехтільда вирішує в найбільш радикальній формі, практично не залишаючи собі ніякого місця (окрім суто інструментального, посередницького) поряд із Богом.

Однак таких висновків можна дійти лише в тому разі, якщо не помічати сутності взаємовідносин Мехтільди та Бога, статусу її душі в момент злиття з Ним. Відомо, що відповідно до постулатів, розроблених містичними богословами, душа, що здіймається вгору, і Божество, що приходить до людей, у єдиному пориві долають, здавалося б, нездоланну дистанцію, яка відділяє їх одне від одного. Бог і той, хто "приймає Бога в душі", постають у духовному єднанні як рівні партнери.

Усвідомлення власного "рівноправ'я" з Богом у хвилини з'єднання з Ним надає можливість поводити себе із суверенністю обраної, нареченої як відносно свого "Небесного Нареченого" в небесних висотах, так і в земному світі. Залучення до Небесної Істини зумовлює її незалежну позицію у відношенні до авторитетів із духовного звання, які, як це випливає з книги, жорстко критикували знайомі їм глави твору. Мехтільда досить різко відповідає навіть власному духовному наставнику. Вона відстоює власне право описувати те, що сама пережила, і так, як це пережить сприймала: "Я не бажаю і не можу писати, поки не узріла очима душі моєї, поки не почула вухами вічного духу свого, не відчула усіма фібрами тіла свого силу Духу Святого" [5, с. 45].

Отже, злиття з Богом у земному житті не було певною кінцевою метою в житті містика, досягши якої, він закінчував би свій розвиток у цьому світі. Навпаки, екстаз, "вихід із себе" за межі власного "Я", зустріч із трансцендентним були немовби вісниками з іншого світу, які приносили інші цінності, вказували нові горизонти розвитку особистості. Те, що розвиток особистості розумівся як її заперечення, було, по суті, своєрідним знаком епохи, коли форма ствердження людського "Я" була пов'язана з його запереченням. Але в процесі такого заперечення особистість, тим не менш, інколи проявлялася досить чітко. Який вибір робив містик, наскільки правильно наслідував свої обов'язки, які вчинки, засновані на власному рішенні, здійснював він, що вважав своїми гріховними слабкостями, як їх перемагав - ось далеко не повний перелік особистісних характеристик, які знаходяться в межах такого "негаційного" ствердження "Я".

Висновки

Таким чином, саме дослідження такого елемента містичного світогляду, як феноменологія мовлення дозволяє визначити специфічну для пізнього середньовіччя парадигму практик духовної суб'єктивації. У творчості Мехтільди Магдебурзької конституювання суб'єктивності охоплює найрізноманітніші виміри існування людини: від побуту до мислення, від почуттів до мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ganina N. Ein Neufund des "Fließenden Lichts der Gottheit" aus der Universitätsbibliothek Moskau und Probleme der Mechtildüberlieferung / N. Ganina, C. Squires // *Индоевропейское языкознание и классическая филология - XIII (чтения памяти И. М. Тронского)* : материалы международной конференции, проходившей 22-24 июня 2009 г. - СПб. : Наука, 2009. - С. 643-655.

2. Lloyd G. Being in time: Selves and narrators in philosophy and literature / Genevieve Lloyd. - London : Routledge, 2005. - 200 p.

3. Wiethaus U. Thieves and Carnivals: Gender in Dominican literature of the fourteenth century / Ulrike Wiethaus // *The vernacular spirit* / [ed. by D. Robertson]. - New York : Palgrave, 2002. - Pp. 209-238.

4. Гуревич Р.В. Мехтильда Магдебургская и ее книга "Струющийся свет Божества" / Р. В. Гуревич // Мехтильда Магдебургская. Струющийся свет Божества / Мехтильда Магдебургская ; [пер. с нем. Р. В. Гуревич]. - М. : Наука, 2008. - С. 297-332.

5. Мехтильда Магдебургская. Струющийся свет Божества

/ Мехтильда Магдебургская ; [пер. с нем. Р. В. Гуревич]. - М. : Наука, 2008. - 370 с.

6. Шабанова Ю. О. Трансперсональна метафізика Майстра Екхарта: В контексті розвитку європейської філософії / Ю. О. Шабанова. - Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2005. - 237 с.

Степанов Вячеслав,

*кандидат философских наук, доцент кафедры философии, социально-политических и правовых наук
Донбасского государственного педагогического университета*

Бородин Артем,

Донбасский государственный педагогический университет

ФЕНОМЕНОЛОГИЯ РЕЧИ В МИСТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ МЕХТИЛЬДЫ МАГДЕБУРГСКОЙ

В статье исследуется мистическая феноменология речи в произведении Мехтильды Магдебургской "Струющийся свет Божества". Позиция говорящего в мистическом дискурсе - это позиция субъекта мистического союза, который всегда удерживает феноменологическую дистанцию между своим "Я", окружающим миром и Богом. Показано, что мистическая религиозная литература соединяет философскую рефлексию с лирическим вдохновением.

Ключевые слова: феноменология; нарратив; мистицизм; субъект; субъективность; литургия; структура.

Stepanov Viacheslav,

Candidate of Sciences in Philosophy, Associate Professor of the Department of philosophy, social-political and law Sciences of Donbas state pedagogical university

Borodin Artem,

Donbas state pedagogical university

PHENOMENOLOGY OF SPEECH IN THE MYSTICAL DISCOURSE OF MECHTHILD OF MAGDEBURG

Mechthild wrote her text using paradox, metaphor, and image language, which are affective and do not rely on rational explanation, which is akin to theological language. Image language is concerned with exploiting the mind's ability to make affective connections between disparate elements rather than its capacity for rational logic. It is akin to the traditional storytellers' art of transmitting wisdom through narrative or parable. As such, her writings would have been intelligible to ordinary people. This manner of writing would also have given a certain degree of freedom to her audience to interpret the meaning of what she wrote.

In her writings, Mechthild was influenced by the myths of the middle ages. The myth of courtly love exerted its influence on popular literature, which in turn also influenced Mechthild's manner of writing. However, she also changed something in the myth of courtly love. Like other B?guine mystics, she inverted the myth of courtly love. In the myth of courtly love, the good woman does not do anything and is merely wooed by her lover. This is not so in Mechthild's writings. The narrator is a lover who actively participates in this love relationship. With regard to visions contained in her writings most of Mechthild's visions fall into the traditional category of what Augustine would call spiritual, or symbolic visions; but like many other late medieval mystics, she often does not clearly distinguish between spiritual visions and purely intellectual ones. I point out that this is an essential characteristic of her style: she fuses symbolization and conceptualization, personal mystical experience and the objective events of salvation history into a seamless whole. Despite the important role of visions in *The Streaming Light*, this literary work cannot be considered just a collection of visions. It would be best to consider *The Streaming Light* as a theological reflection upon or reactualization of the meaning of Mechthild's life and mystical experiences as a guide for all Christians. *The Streaming Light* could also be read as a narrative of Mechthild's interior journey, a book that describes vividly her ceaseless hunger for heaven's heights.

Key words: phenomenology; narrative; mysticism; subject; subjectivity; liturgy; structure.

REFERENCES

1. Ganina N., Squires C. (2009), Ein Neufund des «Fließenden Lichts der Gottheit» aus der Universitätsbibliothek Moskau und Probleme der Mechthildüberlieferung, In: *Indo-European linguistics and classical philology - XIII*, Nauka, Saint-Petersburg, pp. 643-655 (ger).
2. Lloyd G. (2005), Being in time: Selves and narrators in philosophy and literature, Routledge, London, 200 p. (engl).
3. Wiethaus U. (2002), Thieves and Carnivals: Gender in Dominican literature of the fourteenth century, In: *The vernacular spirit*, Palgrave, New York, pp. 209-238 (engl).
4. Gurevich R. (2008), Mechthild of Magdeburg and her book *The Streaming Light of Godhead*, In: Mechthild of Magdeburg, *The Streaming Light of Godhead*, Nauka, Moscow, pp. 297-332 (rus).
5. Mechthild of Magdeburg (2008), *The Streaming Light of Godhead*, Nauka, Moscow, 370 p. (rus).
6. Shabanova Yu. (2005), Transpersonal metaphysics of Meister Eckhart: In the context of development of European philosophy, National mining university, Dnipropetrovsk, 237 p. (ukr).

© Степанов Вячеслав, Бородин Артем
Надійшла до редакції 21.01.2014

№ 1 (127) січень-лютий 2014 р.